

Waqf culture in Neishabur

Mohammad Molayi *
Omid Majd**

Abstract

One of the important factors of the flourishing of Islamic culture and civilization is the manifestation of the spirit of charity, sacrifice and charity in the form of the tradition of Waqf. Waqf, as the most obvious example of charity, cooperation and lasting righteous action, is the source of scientific, cultural, social and economic services in the society. Supporting scientists and science seekers, the creation of large scientific centers such as Dar al-Elm, Dar al-Khazaneh, Beit al-Hikmah, hospitals, and universities are among the examples of Waqf. Over the centuries, Waqf-Namehs have been influenced by the layers of the mind and language of the mass of people and they are a full-length mirror of many real aspects of social life and many of the realities, conditions and elements of the social conditions of their time, and the relationship between the government and Waqifs and the trustees are reflected in these texts; Therefore, it is possible to understand the mental structure of the people of each period and their hopes and dreams as well as the state of society by analyzing the Waqf-Namehs. Undoubtedly, the analysis of the Waqf-Namehs of Nishabur, which mainly belong to the Qajar period, it will provide useful information about the religious discourse governing the Waqf documents, society, people and social developments of the time of the Waqifs, the ideological language constructions of the Waqf-Namehs and the explanation of the attitude and vision of the Waqifs. The statistical population of this research is the number of 1410 copies of Waqf-Namehs in Neishabur city which has been read and used as research material..

Key words: Waqf, Waqif, Neishabur, Moqufe, Good intention.R.

* PhD in literature and researcher

Mohammadmolaei1353@yahoo.com

**PhD in literature and professor at University of Tehran

majdomid@ut.ac.ir

ثقافة الوقف في نيشابور

محمد مولايي*
اميد مجد**

الخلاصة

من العوامل المهمة لازدهار الثقافة و الحضارة الإسلامية هو ظهور روح العطاء و التضحية و الإحسان المتمثلة في سنة الوقف. إن الوقف باعتباره أوضح مثال على الخير و التعاون و العمل الصالح الدائم، هو مصدر الخدمات العلمية و الثقافية و الاجتماعية و الاقتصادية في المجتمع. من أمثلة الوقف دعم العلماء و طلبة العلم، و إنشاء مراكز علمية كبيرة مثل دار العلم، و دار الخزانة، و بيت الحكمة، و المستشفيات، و الجامعات على مر القرون الغابرة فقد تأثرت رسالات الاوقاف بمستويات العقل و اللغة لدى جموع الناس، و هي مرآة شاملة لكثير من الجوانب الحقيقية للحياة الاجتماعية، و لكثير من حقائق الأحوال الاجتماعية و عناصرها. و في تلك العصور انعكست علاقة الحكومة بالواقفين و العاملين عليها في هذه النصوص؛ و لذلك يمكن فهم البنية العقلية للمجتمع في كل عصر و آمالهم و أحلامهم و كذلك حالة المجتمع من خلال تحليل الأوقاف مما لا شك فيه أن تحليل رسالة الوقف في نيشابور، و التي تنتمي بشكل رئيسي إلى العصر القاجاري، سيوفر معلومات مفيدة حول الخطاب الديني الذي يحكم وثائق الوقف و المجتمع و الناس و التطورات الاجتماعية للواقفين، و الهيكلية اللغوية الأيديولوجية لرسالات الوقف، و بيان ثقافة الواقفين و رؤيتهم يبلغ البحث الإحصائي للمجتمع في هذا المجال ١٤١٠ نسخة من رسالات الوقف الموجودة في مدينة نيشابور، و التي تمت إعادة قراءتها و استخدامها كمواد بحثية

الكلمات المفتاحية: الوقف، الواقف، نيشابور، الموقوفة، حسن النية

*. باحث و دكتوراه في الأدب

Mohammadmolaei1353@yahoo.com

** دكتوراه في الأدب و أستاذ في جامعة طهران

majdomid@ut.ac.ir

محمد مولایی**

امید مجد*

مقاله پژوهشی

یکی از عوامل مهم شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی، تجلی روحیه انفاق، ایثار، فداکاری و نیکوکاری در قالب سنت وقف است. وقف به‌عنوان بارزترین مصداق احسان، تعاون و عمل صالح ماندگار، خود منشأ خدمات علمی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در جامعه است. حمایت از دانشمندان و جویندگان علم، به وجود آمدن مراکز بزرگ علمی از قبیل دارالعلم‌ها و دارالخرانه‌ها و بیت‌الحکمه‌ها و بیمارستان‌ها و دانشگاه‌ها از جمله مصدیق وقف به شمار می‌آیند.

وقفنامه‌ها در طی قرون متمادی از لایه‌های ذهن و زبان توده مردم متأثر گردیده‌اند و آینه تمام‌نمای بسیاری از جنبه‌های واقعی زندگی اجتماعی هستند و بسیاری از واقعیت‌ها، شرایط و مؤلفه‌های شرایط اجتماعی زمانه آنها، رابطه حکومت با واقفان و متولیان در این متون انعکاس یافته است؛ از این‌رو می‌توان با تحلیل وقفنامه‌ها به درک ساختار ذهنی مردمان هر دوره و آمال و آرزوهایشان و همچنین وضعیت اجتماع نائل گردید. بی‌تردید واکاوی وقفنامه‌های نیشابور که عمدتاً متعلق به روزگار قاجار هستند، اطلاعات مفیدی را پیرامون گفتمان دینی حاکم بر اسناد وقف، اجتماع، مردم و تحولات اجتماعی روزگار واقفان، ساخت‌های زبانی ایدئولوژیک وقفنامه‌ها و تبیین نوع نگرش و بینش واقفان ارائه خواهد داد.

جامعه آماری این پژوهش وقفنامه‌های موجود در شهرستان نیشابور به تعداد ۱۴۱۰ نسخه بوده که مورد بازخوانی و به‌عنوان مواد تحقیق مورد استفاده و استناد قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: وقف، واقف، نیشابور، موقوفه، نیت خیر

مقدمه

در دنیای اسلام مدارس، کتابخانه‌ها، بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها و رصدخانه‌های بسیاری را می‌توان برشمرد که هزینه‌های آنها از راه وقف تأمین می‌شده و وقف به‌عنوان منبع مستمر مالی مراکز علمی همواره پشتوانه مردمی داشته است. اگر تاریخ موقوفات و صدقات جاریه از آغاز تاکنون به‌صورت تحلیلی و دقیق بررسی گردد، معلوم خواهد شد که چه مایه اثرات فرهنگی، علمی، بهداشتی، درمانی و تأمینی در جوامع اسلامی داشته است و چه عالمان و دانشمندان بزرگی از رهگذر همین موقوفات به مقام‌های بلند علمی نائل آمده‌اند و چه خدماتی در راه پیشرفت فرهنگ و تمدن بشر انجام داده‌اند. (امیدیانی، ۱۳۸۷: ۴۵)

وقف در تمام ادیان به شکل‌های متفاوتی وجود دارد. دین مبین اسلام نیز مردم را به کمک برای نشر دین، پیشبرد علم و دانش و تأمین نیازهای معنوی و معیشتی و درمانی طبقه کم‌درآمد و ساختن مساجد و بیمارستان‌ها و پل‌ها و راه‌ها ترغیب می‌کند و آن را وسیله‌ای برای کسب رضای خدا در رسیدن به کمال می‌داند (راوندی، ۱۳۷۸: ۸۴۵). اهمیت وقف در اسلام سبب شد که بسیاری از نیکوکاران، وقف را به‌عنوان صدقه جاریه برگزینند و همه یا قسمتی از درآمد اموال خود را برای مصارف معینی وقف نمایند. وقف از جمله سنت‌های حسنه ایرانی - اسلامی است که قدمتی به درازای تاریخ دارد و در ادوار مختلف تاریخ به اشکال گوناگون با زندگی اجتماعی مردم پیوند داشته و در فرهنگ ایرانی مورد تأکید قرار گرفته است. (انجوی شیرازی و ظریفیان، ۱۳۷۱: ۱۳)

۱. نیات واقفان نیشابور

روضه‌خوانی و تعزیه‌داری حضرت سیدالشهدا^ع؛ یکی از مهم‌ترین نیات واقفان در نیشابور بوده که با ۸۰۴ مورد بالاترین فراوانی را بخود اختصاص داده است. کمتر وقف‌نامه‌ای در نیشابور یافت می‌شود که یکی از مصارف آن به تعزیه‌داری حضرت سیدالشهدا^ع؛ اختصاص نیافته باشد و این امر نشانگر علاقه وافر مردم آن روزگار به مذهب شیعه بوده است. نیات وقف، چه مذهبی باشد، چه کمک به مستمندان، چون بر پایه اعتقادات مذهبی متجلی شده است، واقف از طریق وقف، اعتقادات مذهبی خود را پس از فوت خویش حفظ کرده و استمرار می‌بخشد. بر همین اساس بخش اعظم موقوفات نیشابور نیز بنابر اعتقادات مردم به امور دینی اختصاص یافته است که مهم‌ترین آن برگزاری آیین‌های دینی و مذهبی است. بدون تردید موقوفات نیشابور همچون دیگر موقوفات شهرهای ایران از

شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر آن شهر در ادوار مختلف تأثیر پذیرفته‌اند، به طوری که واقفان نیشابوری نیز علاوه بر امور مذهبی و دینی که از جمله مهم‌ترین نیات واقفان آن دیار را تشکیل می‌دهد، سهمی از درآمد موقوفات را متناسب با نیازهای جامعه، به امور رفاهی و عام‌المنفعه مانند تعمیر فئات و حمام، مساجد، بقاع متبرکه، حسینیه‌ها و دیگر امور خیریه اختصاص داده‌اند و بدین ترتیب بر امورات فرهنگی و اجتماعی آن شهرستان اثر گذاشته‌اند؛ لیکن مطالعه وقف‌نامه‌های نیشابور در دوره‌های مختلف نشانگر آن است که نسبت موقوفات با مصارف فرهنگی - مذهبی به مراتب بیشتر از سایر موقوفات با مصارف اجتماعی است.

بیشترین موارد مصرف درآمد موقوفات در نیشابور مربوط به برگزاری آیین‌های شیعی چون عزاداری برای امام حسین (ع)، اطعام عزاداران در روز عاشورا، افطاری و سحری دادن در شب‌های قدر می‌باشد که نشان‌دهنده میزان علاقه واقفین به این امور بوده است. واقفان در هر سطحی مال خود را برای مراسم عزاداری امام حسین (ع) وقف کرده‌اند. (دهقان منشادی، ۱۳۹۵: ۲۵)

مطالعه وقف‌نامه‌های نیشابور ما را به این حقیقت رهنمون ساخت که طبقات مختلف مردم نسبت به برگزاری هر چه باشکوه‌تر مراسم عاشورا و وقف برای برپایی این مراسم از یکدیگر سبقت می‌گرفتند و حتی بعضی از آنها تأکید می‌کردند که مراسم عزاداری بایستی در تکیه محله (حسینیه) یا حتی خانه‌های خودشان برگزار شود؛ زیرا هر محله برای خود تکیه‌ای مخصوص داشت که در آن برای مصیبت کربلا عزاداری می‌کردند. بیشترین مورد مصرف موقوفات بجا مانده از زنان نیز در نیشابور برای عزاداری است که در اکثر وقف‌نامه‌ها، اولویت اول را به خود اختصاص داده است. این فعالیت‌ها تنها به ماه محرم محدود نمی‌شود، بلکه برای همه امامان و نیز فرزندان و اصحابشان مراسم تعزیه صورت می‌گرفته است. (مولایی، ۱۳۹۸: ۱۵۱)

در جمع‌بندی نهایی پیرامون نیات واقفان نیشابور می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که اگر چه بیشتر واقفان نیشابور در سطح متوسط جامعه هستند و موقوفات آنها از نظر کمیت چشمگیر نیست؛ ولیکن کیفیت آنها (عزاداری امام حسین (ع) و...) نشان از اعتقادات عمیق مذهبی آنان دارد؛ بنابراین می‌توان گفت وجود همین وقف‌های فرهنگی - مذهبی موجب زنده نگه‌داشتن یاد و خاطره حماسه عاشورا و رواج بیشتر مذهب تشیع در آن منطقه بوده است

در جدول زیر مهم‌ترین نیات واقفان نیشابور به همراه فراوانی هر یک از نیت‌ها ذکر

شده است:

۸۰۴	تعزیه‌داری حضرت سیدالشهدا
۴۳	اطعام و مراسم‌های ماه مبارک رمضان و لیالی قدر
۷۱	خرج مراسم‌های سوگواری معصومین (علیهم‌السلام)
۱۰۳	تعمیر و مخارج حمام محله
۴۷	وقف بر فقرا و مساکین
۲۰	قرائت قرآن
۲۸	تعمیرات و هزینه کرد در امامزادگان و بقاع متبرکه
۴۱	وقف بر مساجد
۷	وقف بر عمران و آبادانی آب‌انبارها

تحلیل موقعیت مذهبی وقف‌نامه‌های متعلق به شهرستان نیشابور بیانگر آن است که نیات روضه‌خوانی و تعزیه‌داری، تعمیر و مخارج حمام محله، خرج مراسم‌ها سوگواری معصومین؛ ع؛، فقرا و مساکین، مساجد، صوم و صلاه و خیرات برای خود واقف، تعمیرات و هزینه کرد در امامزادگان و بقاع متبرکه، تلاوت و ختم قرآن، به ترتیب بیشترین موارد مصرف را داشته است. همچنین می‌توان گفت وجود این موقوفات تأثیر زیادی در گسترش و ترویج فرهنگ دینی و آموزه‌های شیعی و توسعه نهادهای دینی داشته است. (انصاف‌پور، ۱۳۵۵: ۳۳)

در ادامه شرح برخی از نیات تعیین شده توسط واقفان نیشابور به صورت نمونه آورده شده است.

۱-۱. نیت روضه‌خوانی و تعزیه‌داری

موقوفه کربلایی فاطمه خانم: تعزیه امام حسین؛ ع؛ از اول دهه عاشورا الی اربعین در تکیه قریه ینگجه

موقوفه کوکب خانم: روضه‌خوانی در منزل وقفی در عباس آباد و هرگاه در منزل مزبور متعسر باشند در هر مکان که صالح باشد مختارند.

موقوفه واعظی: روضه‌خوانی و اطعام و تعمیرات حمام روستای زمیر

موقوفه ملا محمدعلی: تعزیه‌داری امام حسین ع؟ در ایام عاشورا و اربعین یا غیره ذالک من الایام از روغن چراغ یا اعطاء روضه‌خوان یا اطعام مؤمنین مساکین بر اموری که الزم باشد

موقوفه ملا ابراهیم: بر مصیبت‌داران حضرت خامس آل عبا ع؟ در ماه محرم در تکیه حصار اردوی در مصرف تعزیه‌داران صرف و خرج نمایند

موقوفه حسین قلی بیگ: از اول دهه عاشورا الی آخر یوم اربعین که بیستم شهر صفر است در تعزیه‌داری امام حسین ع؟ خرج نمایند

موقوفه حاج محمدحسن: نصف عواید را از اول دهه تا آخر دهه عاشورا در تکیه و یا مسجد چنارستان در رود به مصرف اطعام و غیره در عزاداری سیدالشهدا ع؟ برسانند نصفه دیگر را نصف نموده از آخر دهه تا آخر ماه صفر از اربعین و چهل و هشتم و آخر ماه شهادت ثامن‌الائمه ع؟ در عزاداری صرف نمایند، در تکیه و مسجد چنارستان در رود

موقوفه سید حسین: تعزیه‌داری امام حسین ع؟ در دهه آخر صفر خاصه در ۲۸ صفر صرف و خرج نماید و ذکر مصیبت اصحاب کسا نماید

موقوفه کربلایی علی خان: تعزیه امام حسین ع؟ در ایام عاشورا یا اربعین یا غیرذلک فی الایام از روغن چراغ یا اعطا بر روضه‌خوانی یا اطعام مؤمنین و مسلمین و هر راهی که الزم باشد

موقوفه غلامعلی درودی و...: در قریه درود، محله چنارستان بر روضه‌خوانی امام حسین ع؟ وقف نموده (در یوم پنجشنبه‌ها هر ماه منافع باغ مرقوم خرج روضه‌خوانی نمایند) موقوفه عباسعلی صدیقی: روضه‌خوانی و اطعام حضرت ثامن‌الحجج ع؟ در ایام شهادت آن حضرت ع؟ در روستای چناران زبرخان

موقوفه معصومه خانم: عزاداری امام حسین ع؟ در ایام عاشورا و اطعام مستمعین در قریه بکاول

موقوفه محمدعلی شورورزی: روضه‌خوانی و بزرگداشت ایام شهادت چهارده‌معصوم در مسجد شورورز.

موقوفه محمدکاظم: هر ساله بعد از ده عاشورا در ایام اربعین یا در لیالی جمعه او و اگر زیاد باشد در لیالی جمعه بعد از اربعین رسم تعزیه سرایی را بر پا نموده و صرف تعزیه‌داری امام حسین ع؟ شود

موقوفه ملامحسن: خرج و صرف تعزیه‌داران و گریه‌کنندگان امام حسین ع؟ هر ساله در دهه محرم

موقوفه غلامعلی خرداد: روضه‌خوانی حضرت ابوالفضل ع؟ در تکیه جعفری که مستمعین را جای بدهد و در صورت ایجاب اطعام نمایند

موقوفه میرزا آقا علی: هر سالی مبلغ پانزده تومان در مصرف روضه‌خوانی و تعزیه‌داری امام حسین ع؟ در قریه مزبور (سلیمانیه)

موقوفه اسماعیل ثانی: در راه حضرت زهرا (س) خرج شود.

موقوفه عبدالمجید: تعزیه‌داری امام حسن مجتبی ع؟ که در روز قتل امام ع؟ هر ساله مبلغ دو تومان و پنج هزار صرف و خرج تعزیه شود

موقوفه حاجی حبیب‌الله: منافع را صرف تعزیه‌داری سیدالشهدا ع؟ در حوالی بزرگ واقف (حوالی چوب پوش است). واقع در قلعه اردستان نماید. پنج فرد نمذ در حوالی بزرگ انداخته شده است. حوالی بزرگ همیشه باید مفروش باشد. در مورد استفاده دیگ بزرگ وقف هم هرکس بخواهد مجلس خود را به همان خانه بیاورد و یا دیگ را بخواهند به مجالس ببرند متولی مانع نشود

موقوفه مهدی کرباسی: در شب‌های جمعه ماه مبارک هر سال به مصرف افطار و اطعام فقرا و غیره که روزه‌دار باشند برسانند.

موقوفه محمد اسماعیل و محمدولی و محمدتقی: مناقب و مصائب و روضه‌خوانی ائمه هدی و امام حسین و اصحاب و انصار و شهدا در ایام محرم در روستای محمدآباد.

موقوفه ملا اسماعیل: شب عاشورا مجلس تعزیت چیده و سفره دهند

موقوفه بی‌بی شمس جهان بیگم: نصف را در ایام و لیالی برات در هر مکان که متولی صلاح بداند مخارج روضه‌خوانی حضرت سیدالشهدا و سایر ائمه معصومین نماید.

موقوفه حاج قاسم بنا: جهت تعزیه‌داران امام حسین ع؟ در دهه عاشورا صرف و خرج تعزیه‌داری نماید در حسینیه سوقند و هرگاه مصلحت بداند متولی که ظرفی یا آلتی جهت دستگاه تعزیه‌داری بسازد مخیر است

موقوفه میر شفیع: بر تعزیه‌داران امام حسین ع؟ که در دهه محرم و صفر و بین این دو ماه چه در مزار و چه در خانه و چه در باغ مکروم معن آب‌آباد شهیر به باغ نو در اوان مصیبت داری ماه محرم و صفر خرج و صرف مصیبت‌داران امام حسین ع؟ نمایند. (میوه اشجار توت و جوز وقف عام است و کنده اصلاح درخت‌ها و هرگاه خشک شود داخل در موقوفه باشد الان درخت‌ها خشک شده است)

موقوفه جان رقیه: در بیست و یکم ماه رمضان المبارک، خرج تعزیه‌داران امام اول ع؟.

موقوفه سلطان خانم: بر تعزیه‌داری امام حسین؟ ع؛ در تکیه حاج مهدی مدت هفت سال هر سالی چهار تومان بدهد و یک صوم و صلاه از اشخاص صحیح القرائه استیجاری نماید جهت مسلمات مزبوره

موقوفه محمد اسحاق آبادی: تعزیت داری امام حسین؟ ع؛ از ذاکر و سامع و مستمع و خدمت کاران

موقوفه فاطمه سلطان خانم: روضه‌خوانی و اقامه مجلس عزاداری امام حسین؟ ع در هر زمان که مقتضی گردد در مسجد آب محله علیا نیشابور حتی الامکان و الا در منزل شخصی خود خرج اطعام و قهوه و چای مجالس روضه‌خوانی نمایند

موقوفه میرزا کاظم: منافع سه خمس را در روضه‌خوانی امام حسین؟ ع؛ و ذکر مصائب سایر ائمه معصومین (علیهم‌السلام) برساند. اولاً روضه هفته‌ای که جناب مصالح معمول دارد که هر عصر جمعه اول دعای ندبه قرائت می‌شود و بعد از امام زمان (عج) و مصائب ائمه؟ ع؛ امام حسین؟ ع؛ و سایر ائمه؟ ع؛ ذکر می‌شود در نیشابور

موقوفه بی‌بی جان خانم: در ماه محرم و صفر در حوالی وقفی حاجی ملاباقر زوج واقفه صرف و خرج روضه‌خوانی امام حسین؟ ع؛ و سایر شهدا نماید نصف از منافع را روضه مردانه و نصف از منافع را روضه زنانه بخوانند

موقوفه حاج اسماعیل: در مصرف تعزیه‌داری امام حسین؟ ع؛ و انعام روضه‌خوان و غیره در ایام عاشورا و لیالی متبرکه ایام سال صرف و خرج نمایند. عمارت و منظر سمت علیای حسینییه را به اجاره و کرایه ندهند. زیرا آن که مطبخ و قهوه‌خانه است به جهت این که در بین سال و لیالی متبرکه و جمعه و ایام البیض ماه رجب و شعبان و تمامی ماه مبارک و سایر ایام مخصوصه متبرکه اهل محل و همسایگان و منسوبان هر گاه بخواهند تعزیه‌داری نمایند

موقوفه حسین آقا و محمدعلی آقا مشهور به رأفت: یک ثلث روضه‌خوانی در همان منزل محبوسه در محله پاچنار و دو ثلث در لیالی ماه شعبان صرف و تلاوت قرآن و مجلس ترحیم جهت طلب مغفرت برای واقف.

موقوفه آقا داوود بیگ: در محرم و صفر در قلعه گرینه اعم از آنکه در پای تکیه واقفه در حوالی واقف مرقوم باشد و چه تکیه واقعه در قلعه بوده باشد و در مصارف و مخارج تعزیه‌داری امام حسین؟ ع؛ از مرثیه‌خوان و مستمع و ذاکر از هر گونه مخارجی از این جهت واقع شود خرج شود

۱-۲. نیت اطعام (که عمدتاً همراه با روضه‌خوانی و تعزیه‌داری بوده است)

موقوفه ملک نساء خانم: در روز یا شب دهم محرم که یوم و لیل عاشورا است، خرج اطعام نماید

موقوفه خانم خدیجه سلطان ارقبائی: بر عزاداری و اطعام اهالی در مساجد روستای خواجه آباد

موقوفه عبدالرحیم الله قلی: اطعام فقرا و مساکین و فقرا و مؤمنین با تشکیل تعزیه‌داری امام حسین ع؟ در فوشنجان محل سکونت واقف در محرم و صفر موقوفه آسیه بیگم: اطعام فقرا محل چنارستان از سادات و غیره در ماه صیام.

موقوفه محمدحسن عابدشاهی: تعزیه‌داری و روضه‌خوانی اطعام مطابق معمول برای امام حسین ع؟ در ماه میزان هر سال در منزل شخصی واقف تا زمانی که در ملیکت واقف باقی باشد و در غیر این صورت در هر محلی که متولی صلاح بدانند و جمعی از مؤمنین فقیر و یا مسکین را اطعام نمایند و چنانچه فقیر و یا مسکینی نبود مؤمنین دیگر را به اطعام دعوت نمایند و اقامه عزای سیدالشهدا نمایند و ذکر مصائب آل محمد ص؟ متذکر شوند چنانچه به جهتی از جهات تعزیه‌داری و روضه‌خوانی سیدالشهدا ع؟ به شرح مذکور مورد ممانعت اصولاً و یا موقتاً واقع شد منافع را به مصارف امور خیریه به هر نحوی که صلاح بدانند برساند

موقوفه کربلایی محمدعلی حصار: در ماه مبارک رمضان از شب نوزده ماه تا آخر در تکیه حصار خرج افطاری و روضه‌خوانی حضرت علی ع؟ نماید

موقوفه رجبعلی عابد: در شب‌های قدر ماه رمضان افطاریه و اطعام فقرا و ذکر مصیبت ائمه ع؟ در منزل مذکور برای مستحقین شود و چنانچه مقتضی نشد این دو عشر را هم ضمیمه آن یک عشر افطار به فقرا بدهند.

موقوفه کربلایی محمدتقی: در دهه محرم در منزل خود واقف صرف و خرج بر طعام و قهوه و قلیان با جماعه مؤمنین نمایند.

موقوفه محمد بکاولی: تعزیه‌داری و روضه‌خوانی امام حسین ع؟ و اطعام مسلمانان و مؤمنین و مؤمنات از صغیر و کبیر از هر طبقه‌ای که باشند در عرض سال یا نه در شهر نیشابور در هر نحوی که متولی صلاح بدانند در صورت تعذر در شهر در خارج از بلده نیشابور در هر کجا که ممکن شود به مصارف موقوفه برساند چنانچه از جهات انجام مقدرات بالا ممکن نباشد به مصارف خیریه برسد

موقوفه ملا علیرضا روضه‌خوان: عواید سه سهم از مزرعه مزبوره (جاریه ده نو) را در لیالی جمعه صرف چای و روضه‌خوانی و تعزیه‌داری سیدالشهدا ع؟ در ایام سال بنمایند و عواید سه سهم دیگر بطریق مزبور در ایام عاشورای محرم و لیالی قدر و لیالی برات و نیمه ماه مبارک رجب و عید مولود و عید مبعث صرف طعام و اطعام مؤمنین و مسلمین نماید و اشیاء مفلی فوق که بجهت روضه‌خوانی لازم است

موقوفه حاج غلام دهنوی: تعزیه‌داری امام حسین ع؟ در حسینه شاهزاده علی‌اکبر واقع در نیشابور و دادن خرج از چای و اطعام و هرگونه عملی که متولی صلاح بداند. در صورتی که حسینه نیاز به تعمیر و ترمیم داشته باشد انجام بدهند و چنانچه مانعی برای روضه‌خوانی و یا اطعام به فقرا و مستمعین پیدا شود... و یا بنای حسینه از بین برود که بالملازمه خواندن روضه‌خوانی و یا تعزیه‌داری و یا اطعام به‌عنوان تعزیه سیدالشهدا غیرمقدور باشد به مصرف خیرات و میرات به فقرا و مساکین و تهیه لباس و کفش و کلاه برای آنها و زغال و خاک زمستان و یا روضه‌خوانی و تعزیه‌داری اطعام مؤمنین در خارج از حسینه انجام دهند و عواید موقوفه را به آن مصرف برسانند. خلاصه عواید را حتی‌المقدور در حسینه و در غیر این صورت در خارج از حسینه مزبور به مصرف برسانند

موقوفه رجب (فیوجی): در لیالی ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ ماه شعبان و لیالی ۱۹ و ۲۱ و ۲۳ ماه رمضان و لیالی ۸ و ۹ و ۱۰ ماه محرم و لیالی ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ ماه صفر هر سالی هر شبی هفت من برنج با لوازم آن طبخ و به اشخاص مستحقین اطعام نمایند و روضه‌خوانی کنند.

موقوفه عذرا خانم فخر: اطعام فقرا و مستحقین در ماه محرم و صفر همه ساله در مسجد حاج بخشعلی نیشابور.

۱-۳. نیت تعمیر و مخارج حمام و مساجد

موقوفه محمدحسین امام وردی: پس از وضع مخارج، باقی صرف تعمیر حمام پنگجه بنمایند و تولیت موقوفه با رحمت‌الله و اسدالله می‌باشد و حق‌التولیه یک عشر است.

موقوفه ملا ذبیح‌الله: عایدات ده استار آب از قنات صوفی‌آباد بر مصرف حمام روستا.

موقوفه خانم لیلا سقندی: برای استفاده مخارج حمام‌عمومی روستا، در صورت نبود حمام برای امور خیریه استفاده شود.

موقوفه نعمت‌الله امام وردی: جهت حمام روستای آق‌قاپه که درآمد حاصله از آن همه ساله صرف احداث، تعمیرات، خرید وسایل لازم و یا هر نوع مصارفی که مربوط به حمام باشد گردد.

موقوفه آقا علی اصغر بوژآبادی: چنارها را وقف نماید بر حمام بوژآباد که منافع آن مخارج حمام شود و هفت استار نیم آب و دالستان و اراضی را وقف نماید بر تعزیه‌داری خامس آل عبا؛ ع

موقوفه علی اکبر تمنانلو: جهت تعمیر ساختمان حمام قریه تخت مشک به مصرف تعمیر و ضروریات حمام صرف و خرج نمایند.

موقوفه آقا کربلایی حسن خان و کربلایی علی اصغر: برای مصرف حمام و مسجد قریه عبدالله گیو که در تعمیر و چراغ و فروش (فرش‌های) آنها مصرف نمایند.

موقوفه حاج شیخ محمد مهدی: صرف و خرج تعمیرات حمام نعیم‌آباد که جناب ایشان ساخته و پرداخته است.

موقوفه یوسف علی اخروی: به مصرف تعمیرات حمام واقعه در ابراهیم‌آباد درب قاضی نماید. چنانچه درآمد و عواید از تعمیرات حمام اضافه شد، آن اضافه را همه ساله در مسجد جامع ابراهیم‌آباد مرقوم مصرف دارند.

موقوفه حاجی محمد رضا تاجر اردستانی: بر مصارف مسجد جامع کبیر مشهد مقدس معلی در مصرف از روشنایی و بویا و تعمیرات بهر نحو رأی متولی شرعی اقتضا نماید و مناسب داند.

موقوفه سید حسن بهشتی: جهت مسجد چهارده معصوم الغدیر نیشابور واقع در اراضی گذر بوجخکی، در ایام شهادت حضرت علی؛ ع؟ و امام حسن مجتبی؛ ع؟ و امام حسین؛ ع؟ هر یک به مقدار پانزده کیلو گوشت قرمز به مصرف تعزیه‌داری گردد و بقیه درآمد صرف تعمیرات احتمالی مسجد

موقوفه آقا حسن: به مصرف تعمیرات مسجد و حمام کلاته حاجی عباس‌قلی برسد.

۱۴. نیت صوم و صلاه و خیرات برای خود واقف و خواندن قرآن برای او

موقوفه زبیده نساء خانم: عواید موقوفه را هفت سهم نموده یک سهم را هر ساله بعد از حیات واقفه معظم الیها به جهت واقفه معظمه الیها صوم و صلوه از اهل علو صلاح استیجار نمایند و یک سهم دیگر را هر ساله به ختم قرآن به قاریان کلام‌الله داده و یک ثلث او را به جهت روح والد واقفه و یک ثلث را جهت روح والده واقف و یک ثلث او را به جهت خود واقفه ثواب او را هبه و عطیه نمایند.

موقوفه محمدصادق ارباب: بر مقبره جناب حاج محمدصادق واقف موقوفه معظم له و بر

مترددین از مخارج حافظ و روشنایی سر مزار جناب واقف موفق معظم له نمایند، نصف به مترددین و نصف از منافع عایده دیگر را صرف فرش و چراغ و حافظ کلام الله مجید سر مزار جناب واقف موفق معظم له نمایند.

موقوفه حسن سرهنگی: اولاً همه ساله دوازده نفر قاری و حافظ قرآن مجید تعیین نمایند که همه روز صبح و شام در آستانه متبرکه عین علی و زین علی قصبه درود در سر قبر مرحوم آقای حسین سرهنگی و اجدادشان صبح یک جزء و شام یک جزء تلاوت نمایند و دعای دوازده امام خواجه نصیرالدین طوسی و خطبه بخوانند و برای مرحوم آقا مهدی جد واقفین طلب مغفرت نمایند و هر یک از حفاظ مقدار سیصد کیلو گندم و به خطیب از آن حفاظ چهارصد و پنجاه کیلو گندم همه ساله بپردازند.

موقوفه محمدحسن بک و حاجی زین العابدین و آقا محمدباقر بک و آقا محمدجعفر بک: در مصرف صوم و صلوه والد و والده بدهند.

۱-۵. نیت روشنایی حرم امامان معصوم (علیهم السلام) و مخارج امامزادگان

موقوفه زبیده نساء خانم: و یک سهم دیگر را هر ساله موم (شمع) ابتیاع نموده به جهت سوخت دور ضریح مقدس مطهر جناب علی ابن موسی الرضا؟ علیه آلاf التحیته و الثناء تسلیم نمایند و یک سهم دیگر را اخراجات مترددین و زائرین فی سبیل الله کنند

موقوفه مهدی خان غزنوی: وقف موبد و مخلد نمود به امامزاده عمادالله مشهور به شاهچراغ که در بلده دارالعلم شیراز مدفون است.

موقوفه حاج علی اکبر کمالی: خرج و صرف ساخت و ساز کارهای عمرانی امامزاده سیدابوالحسن؟

موقوفه کربلائی محمد و کربلائی ملا علی اصغر و کربلائی قاسم و عصمت پناه فاطمه خانم: بر امامزاده واجب التعظیم و التکریم و شاهزاده والامقام و الاحترام شاهزاده حسین اصغر.

۱-۶. نیت فقرا، مستمندان، ایتام و سادات

موقوفه حاجی زین العابدین: وقف بر فقرا و مساکین و مضطربین.

موقوفه ملا محمدحسین: نصفی را در تعزیه داری سرای ابی عبدالله؟ و نصف دیگر در مصرف صوم و صلوه و اطفال یتیم که به مکتبخانه بگذارند که بی باعث و بی چیز باشند و یا طلاب که تحصیل علوم دینی نمایند

موقوفه حاجی محمدحسین قاضی: نصف مشاع را بر اولاد موجودین و نصف دیگر آن ملک را پنج قسمت نموده یک خمس آن را هر ساله به صیغه رد مظالم به فقرا و صلحا و ارباب استحقاق بدهند و یک خمس آن را در حسینیه اباعبدالله الحسین ^ع؛ که خود واقف مؤسس و بانی آن است خرج و صرف تعزیه‌داری ائمه اطهار ^ع؛ اجمعین نمایند و دو خمس دیگر آن را در تعمیر و بنایی حسینیه مذکوره و مدرسه که در آن مکان بنا شده، هر ساله خرج و صرف نمایند و یک خمس دیگر آن تعلق به متولی وقف دارد

موقوفه ملا غلامرضا: منافع آن را به فقرا و سادات اولاد حضرت خاتم‌النبیین ^ص؛ و ثلث آن را به فقرا از اهل علم لا سیما محصلین از آنها و ثلث دیگر را در تعزیه‌داری و زیارت سیدالشهدا ^ع؛ صرف نمایند.

۱-۷. نیت خرید دارو و معالجه بیماران

موقوفه حسین مظلوم: وقف درمانگاه قمر بنی‌هاشم ^ع؛ وابسته به تکیه ابوالفضل‌ی نیشابور شده است همه ساله پس از کسر هزینه‌های موقوفه، صرف خرید دارو و معالجه بیماران درمانگاه مرقوم شود

۲. طبقه اجتماعی واقفان نیشابور

واقفان متعلق به هر طبقه‌ای که بودند، انگیزه‌ای ویژه از عمل خود داشتند که عبارت است از تلاش برای ذخیره‌کردن توشه آخرت و کسب رضای الهی؛ چنان‌که این نکته در تمامی وقف‌نامه‌ها ذکر گردیده و صریحاً به آن اشاره شده است. با نگاهی جامعه‌شناسانه و مردم‌شناسانه به پدیده وقف، واقفان نیشابور را از حیث جایگاه اجتماعی و مشاغل، می‌توان این‌گونه طبقه‌بندی کرد:

افراد و اشخاص سرشناس حکومتی در دوره قاجار از جمله گروه‌هایی بودند که برخی از موقوفات به وجود آمده در نیشابور حاصل وقف‌های این قشر از جامعه بوده است. طبقه متوسط شامل اصناف، بازاریان و تجّار از دیگر گروه‌هایی هستند که همواره در انجام کارهای خیر و عام‌المنفعه همچون وقف پیش‌قدم بوده‌اند. صنعتگران نیز مانند طبقات دیگر واقفان در کارهای خیر شرکت داشتند و سهمی از اموال خود را وقف می‌کردند. اکثر صاحبان جرف دارای لقب کربلایی و مشهدی بودند و تعداد انگشت‌شماری نیز دارای لقب حاجی بودند. تجّار نیز در جامعه دارای احترام و اعتبار فراوانی بودند. آنان در وقف برای

امور عام‌المنفعه شرکت می‌کردند و قسمتی از اموال خویش را به این امر اختصاص می‌دادند. طبقه پرنفوذ دیگر واقفان نیشابور، علما بودند که جایگاه بالای آنها در سطح جامعه در وهله اول از جایگاه پرنفوذ دین در جامعه دوران صفوی، قاجار و حتی پهلوی ناشی می‌شد. (فیض، ۱۳۷۲:۴۴).

طبقه دیگر واقفان نیشابور زنان هستند که با ۲۳۸ وقف، بیش از یک سوم از موقوفات نیشابور متعلق به آنان است. زنان در ادوار تاریخی مختلف به‌عنوان نیمی از جمعیت فعال در عرصه‌های متعدّد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی حضور مؤثر داشته‌اند، اما به دلایل خاص، جایگاه و کارکرد آنان در اجتماع آنچنان که باید و شاید ظهور و بروز ننموده است. یکی از عرصه‌هایی که زنان نقش بسیار مهم و کلیدی در آن داشته و دارند، عرصه وقف تحت عنوان نهادی اجتماعی و مدنی است. در نیشابور، زنان واقف که از طبقات مختلف جامعه بودند، متناسب با نیاز زمان با وقف بخشی از اموال و دارایی خود در جامعه مشارکت فعال داشتند (شاطری و جعفرزاده، ۱۳۸۷:۵۹).

۳. مضمون و محتوای وقف‌نامه‌های نیشابور

اطلاع از ماهیت وقف‌نامه‌ها، تصویر ذهنی روشنی به ما خواهد داد تا درکی صحیح از ساختار وقف‌نامه‌ها داشته باشیم. سابقه وجود وقف‌نامه‌ها در ادب پارسی به زمان ایران باستان و از قبل از ورود اسلام به ایران می‌رسد. بنا بر گواهی تاریخ در دوره باستان افرادی بوده‌اند که املاک و دارایی‌های خود را وقف می‌کردند و پادشاهان، دیوانی را برای این کار ترتیب داده بودند که به آن «روانگان دبیر» می‌گفتند که معادل «دبیر اوقاف» است و مسئولیت جمع‌آوری و رسیدگی به اوقاف مردم را بر عهده داشتند. وقف‌نامه‌ها در عصر صفوی غالباً با عبارت‌پردازی‌های فراوان، کاربرد کلمات عربی، آیات قرآنی و احادیث و القاب فراوان همراه بوده است. به‌مرور در عصر قاجاری این عبارت‌پردازی‌ها عموماً کم‌رنگ‌تر شده ولی همچنان قوی است (حسینی کوپایی، ۱۳۹۲: ۱۸).

معمولاً هر وقف‌نامه از نظر ساختمان ظاهری دارای بخش‌های زیر می‌باشد:

الف: نام و یاد خدا، ب: بیان چرایی انجام وقف، ج: مشخصات واقف و حدود، ثغور و اندازه آنچه که به وقف آن اقدام کرده است، د: مشخصات متولی (ها)، نسبت احتمالی آنها با واقف و حدود اختیارات و وظایفشان، ه: مشخص کردن محل صرف درآمدهای موقوفه، و: کلمات متداول برای ختم نامه‌ها به همراه تاریخ، مهر، امضا و...

در اکثر وقفنامه‌ها، واقفان علاوه بر تکالیفی که پیرامون نحوه به مصرف رساندن عایدات موقوفه تعیین نموده‌اند، شرایط دیگری را نیز برای موقوفه خود قرار داده‌اند که برخی از آنها به صورت نمونه ذکر می‌گردد:

- آوردن عبارت: «لایباع و لایوهب و لابرهن» به این معنی که هیچ‌کس حق فروش و بخشش و رهن موقوفه را ندارد، آمده است.

- آوردن آیه «فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ» (سوره بقره: آیه ۱۸۱) که به آیه نفرین مشهور است به این معنی که هیچ‌کس حق فروش و یا تبدیل مال موقوفه را ندارد و اگر چنین کند گناهی بزرگ مرتکب شده و به لعنت خدا و نفرین رسول ص؟ گرفتار خواهد شد.

برخی دیگر از شرایط تعیین شده توسط واقفان که بیشتر جنبه شخصی داشته و واقفان تأمین مخارج این خواسته‌ها را از اموال شخصی‌شان جداگانه منظور نموده‌اند، از این قرار است:

- استیجار نمودن و بجا آوردن نماز و روزه به نیت واقف؛

- برگزاری مجالس فاتحه، سه‌روزه، هفته، چله و سال برای واقف به همراه قرائت قرآن

توسط قاری صحیح خوان و روشن نمودن چراغ بر بالای قبر؛

۴. القاب و عناوین استفاده شده برای واقفان

در وقفنامه‌های نیشابور عناوینی همچون حاجی، ملّا، مشهدی، کربلایی و حاجیه مجموعاً ۴۹۷ بار ذکر شده است. در جدول زیر تعداد دفعات کاربرد هر یک از عناوین به تفصیل بیان شده است:

عنوان	تعداد
حاجی	۲۹۴
ملّا	۱۰۳
مشهدی	۲
کربلایی	۸۲
حاجیه	۱۶

نتیجه‌گیری

-گفتمان غالب در مقدمه اکثر وقفنامه‌های نیشابور را می‌توان گفتمان‌هایی فقهی و مذهبی و در قسمت توصیف و بیان جزئیات و چگونگی استفاده از موقوفات و نگهداری از آنها گفتمانی اجتماعی و فرهنگی تلقی کرد.

- مضامین مذهبی و اعتقادی در وقفنامه‌ها به‌خوبی دیده می‌شود؛ به‌طوری‌که روضه‌خوانی و تعزیه‌داری حضرت سیدالشهدا یکی از مهم‌ترین نیات واقفان نیشابوری بوده است که بالاترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. کمتر وقفنامه‌ای یافت می‌شود که یکی از مصارف آن به تعزیه‌داری حضرت سیدالشهدا اختصاص نیافته باشد و این امر نشانگر علاقه وافر مردم آن روزگار به مذهب شیعه بوده است.

-از مطالعه وقفنامه‌های این شهرستان می‌توان دریافت که طبقات مختلف مردم نسبت به برگزاری هرچه باشکوه‌تر مراسم عاشورا و وقف بر این مراسم از یکدیگر سبقت می‌گرفتند و حتی بعضی از آنها تأکید می‌کردند که مراسم عزاداری بایستی در تکیه محله (حسینیه) یا خانه‌های خودشان برگزار می‌شد؛ زیرا هر محله برای خود تکیه‌ای مخصوص داشت که در آن برای مصیبت کربلا عزاداری می‌کردند. حتی در این دوره همه مردم از فرادست تا فرودست در دایر کردن تکیه‌ها برای مراسم عزاداری و تعزیه‌خوانی از خود شوق و اشتیاق نشان می‌دادند و بانیان هم می‌کوشیدند از راه ساخت تکیه و وقف بر آنها برای خود اجر دنیوی و اخروی فراهم کنند.

کتابنامه

قرآن کریم

- امیدبانی، سید حسین (۱۳۸۷). «نقش وقف در شکوفایی علم و دانش در تمدن اسلامی»، **مجموعه مقالات همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی**، تهران: اسوه.
- انجوی شیرازی، ابوالقاسم و محمود ظریفیان (۱۳۷۱). **گذری و نظری در فرهنگ مردم**، تهران: اسپرک.
- انصاف پور، غلامرضا (۱۳۷۳). **تاریخ زندگی اقتصادی روستائیان و طبقات اجتماعی ایران**، ج ۱، تهران: اندیشه.
- پانوف، میشل و یرن، میشل (۱۳۸۲). **فرهنگ مردم‌شناسی**، ترجمه اصغر عسگری. تهران: سمت.
- حسینی کوپایی، سعید (۱۳۹۲). **ادبیات وقف‌نامه‌های شیعی از عهد تیموری تا دوره معاصر**، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- خاکساری، ابوالقاسم (۱۳۸۶). **فیروزه شهرکهن**، تهران: امید مجد.
- بیهقی، محمد بن حسین (۱۳۸۹). **تاریخ بیهقی**، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: نشر مهتاب.
- دهقان منشادی (۱۳۹۵). «موقوفات مهریز در دوره صفویه و قاجار»، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد**، راهنما: دکتر محمدرضا رحمتی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). **لغتنامه دهخدا**، ج دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- راوندی، مرتضی (۱۳۸۵). **تاریخ اجتماعی ایران**، ج ۲، تهران: امیرکبیر.
- شاطری، مفید و طاهره جعفرزاده (۱۳۸۷). «نقش وقف زنان در توسعه اجتماعی-فرهنگی (مطالعه موردی: شهرستان‌های بیرجند، سربیشه و درمیان)»، **مجموعه مقالات همایش بین‌المللی وقف و تمدن اسلامی**، تهران: اسوه.
- شهیدی، عنایت‌الله (۱۳۸۰). **پژوهشی در تعزیه و تعزیه خوانی**: از آغاز تا پایان دوره قاجار در تهران، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- طاهری، علی (۱۳۸۴). **درآمدی بر جغرافیا و تاریخ نیشابور**، نیشابور: ابرشهر.
- فیض، علیرضا (۱۳۷۲). «وقف وانگیزه های آن»، **فصل‌نامه میراث جاویدان**، سال اول، ش ۴
- مستوفی، عبدالله (۱۳۹۸). **شرح زندگانی من**، تهران: زوار.
- مولایی، محمد، (۱۳۹۸). «تحلیل وقف‌نامه‌های روزگار قاجار در استان‌های مرکزی و کرمانشاه بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی»، **رساله دکتری، دانشگاه رازی کرمانشاه**، راهنما: دکتر وحید مبارک.
- همایونی، صادق؛ صباحی، محمود (۱۳۷۵). **تعزیه در ایران**، تهران: موسسه فرهنگی هنری کتاب مرجع
- پولاک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۸). **سفرنامه پولاک، ایران و ایرانیان**، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: خوارزمی.